

ТЕТЕВЕНСКАТА СЕЛИЩНА СИСТЕМА

Иван Митов

Тетевенската селищна система заема югозападната част от територията на Ловешки окръг. Тя е от трети функционален тип и обхваща площ приблизително 895 228 декара, което е 21,7% от територията на окръга. На запад Тетевенската селищна система граничи с Правешката и Етрополската селищна система от Софийски окръг. На юг в нея влизат северните склонове на Златишко-Тетевенската планина от Средна Стара планина чак до билните ѝ части и първенеца ѝ връх Вежен, 2198 метра. На изток селищната система допира до Троянската селищна система, като границата между тях е Васильовска планина. На североизток системата допира до Угърчинската селищна система и на север до Дерманската, а на северозапад до Ябланската селищна система все от Ловешки окръг.

По-голямата част от територията на селищната система е заета от нископланински и високопланински релеф, нарязан дълбоко от долините на реките Заводна, Брязовска, Васильовска, Бели Вит, Черни Вит и др. Това дава възможност за прокарване на пътища и да се осъществяват връзките на селищата от системата с центъра ѝ Тетевен.

В селищната система се експлоатират някои нерудни полезни изкопаеми с местно и републиканско значение. При с. Гложене са разработени доломитни варовици и на тази основа е създадено специализирано предприятие от системата на ДСО „Минералсувенир“ за получаване и обработване на варовика за нуждите на строителството. Създаден е също цех за производство на черна мозайка. За обработка тук се докарват мраморни блокове и от района на гр. Сандански, и от други места, след което една част от обработените материали отиват и за външния пазар. По долините на реките Вит и Калник се добиват и инертни материали—пясък и чакъл, за нуждите на строителството в Тетевен и окръга.

Тетевенската селищна система попада в обсега на две климатични области. Континентална в северната ѝ част и планинска в южната. Белезите на континенталния климат най-добре са проявени в онази част от системата, която обхваща Предбалкана. Зимата тук не е много студена. Пролетта е прохладна, лятото сравнително топло и сухо, а есента мека и продължителна. Средната годишна температура е в границите между 11 и 13 градуса, а валежите са при-

близително колкото на страната — от 600 до 650 мм. Снежната покривка се задържа около четири месеца в по-ниските части и около пет месеца в по-високата, обхващаща частите на Васильовската планина. В южната част от селищната система, която обхваща частите на Средна Стара планина, климатът е планински. Средните годишни температури са с около пет-шест, а понякога и повече градуси по-ниски от тези в северната част. Количеството на падащите валежи с увеличаване на надморската височина нарастват. Средногодишното са около 800—900 мм, но в района на връх Вежен надхвърлят 1000 мм. Снежната покривка се задържа около шест месеца през годината. Валежните количества, които падат в системата, са неравномерно разпределени по сезони. Повече от тях падат през месеците май—юни, когато е и техният максимум. Мъглите в селищната система са рядко явление за по-голямата ѝ част. Изключение прави само районът около местността Боаза и с. Български Извор, където мъглите са често явление. Причините за това са главно физикогеографските особености тук. Преобладаващите ветрове са главно с посока северозапад и север-североизток. Чувствува се и влиянието на планинско-долинните ветрове по долините на реките Бели Вит и Черни Вит. През ранна пролет и късна есен се появява и влиянието на фьона.

Водното богатство на селищната система не е голямо. Тук протичат две по-големи водни артерии. Реката Вит, която води началото си от сливането на двете реки Бели Вит и Черни Вит на пет километра от града, в местността Смесите край градския квартал „Полатен“, и река Калник, десен приток на р. Вит. Режимът на реките е дъждовен и дъждовно снежен с максимум на оттока през месеците април — май и началото на юни. През останалото време от годината количеството на водите намалява и се чувства недостиг. Като се изключат двете водоелектрически централи, построени на реките Бели Вит и Черни Вит, водите малко се използват за изкуствено напояване и други цели. Едва 4,8 на сто от поливните площи в окръга се намират на територията на селищната система.

Почвеното богатство на селищната система е разнообразно и се отразява положително върху стопанската дейност. В северната част на системата почвите са сиви горски, примесени на места с деградирани чернозем. В средните части около Тетевен почвите са светлокафяви и преминават постепенно в кафяви и планинско-ливадни на юг. По терасите на реките се срещат и алувиални почви. Макар и не в еднаква степен, почвите предлагат благоприятни условия за развитието на овощарството, картофопроизводството, малинопроизводството и др. Разработените и използвани енергетични и рудни полезни изкопаеми в системата са недостатъчни и не съдействуват достатъчно за нейното развитие.

Селищната система е добре запасена с дървесина. На територията ѝ се намират три горски стопанства със седалища в Тетевен,

Рибарица и Черни Вит. Независимо че в първите години след 9. IX. 1944 г. е отсечена повече дървесина, отколкото позволява естественият прираст на гората, то сега този процес постепенно се нормализира и по пътя на изкуственото залесяване на иглолистни и широколистни дървесни видове равновесието е възстановено. Съотношение между иглолистните и широколистните гори е изравнено, а в някои горско-технически участъци в районите на горските стопанства в Рибарица и Черни Вит то е в полза на широколистните гори. В района на селищната система се намират три растителни и животински резервата. Това са резерватите „Боатин“ в района на Чернивитското горско стопанство, създаден на 12 юни 1948 г. върху площ от 12 280 декара. Тук са запазени интересни букови дървесни видове и намират условия за спокоен живот някои животни, застрашени от изчезване. Другите два резервата са разположени в землището на горското стопанство в с. Рибарица. Резерватът „Царичина“ е разположен в северното подножие на връх „Вежен“ върху площ от 12 000 декара. Тук е съхранена като растителен вид бялата мура, достигнала най-северно разпространение в тази част на Балканския полуостров. Тук е разположен и резерватът „Кашка“, който по площ е сравнително по-малък от първите два, но и той е съхранил интересни дървесни и животински видове, застрашени от изчезване.

В Тетевенската селищна система живеят около 28 000 жители, което представлява 13,5% от населението на Ловешки окръг. Преобладават предимно събрани селища. Запазени са и все още се срещат и някои от типичните за района в годините на буржоазния строй махали. Населението живее в 22 населени места, между които и един град. Дванадесет от селищата са с право на кметства. Най-голямо по броя на населението си от селата е с. Галата с 2334 души жители (1983 г.). Други големи села са Гложене с 2144 жители, Градешница с 1814 жители, Глогово с 1743 жители и др.

Характерът на релефа и общо природният комплекс в селищната система, както и стопанските условия са причина за неравномерното разпределение на населението в системата. Средната гъстота е 31 души на кв. км, което е далеч под средното за окръга и страната. В Тетевен е съсредоточено приблизително 50 на сто от общия брой на населението в системата. Благодарение на усилията на партийното и държавното ръководство в системата се създават (в по-големите селища) промишлени ядра, с което успешно се регулират процесите на урбанизацията. В общия брой на населението преобладава това от трудоспособната възрастова група, което представлява 58% от общия брой на трудовите ресурси в общината. Налице е обаче една тревожна тенденция да намалява броят на жителите на трудоспособната възраст и да се увеличава броят от надтрудоспособната възрастова група. Причината за това е преди всичко в намаляването на естествения прираст в повече от селищата, влизаци в системата, и за 1981 г. той е слязъл на 13,4 на хиляда. Има селища, където

естественият прираст е над средния за окръга и този за страната. Например в с. Глогово за 1983 г. естественият прираст е 26,6 хиляда, в с. Галата е 25,4 на хиляда, в Градешница е 19,1%. Благодарение на тези селища засега естественият прираст на населението в системата е положителен, като за 1982 г. е 86 души. Но това не дава основание да се смята, че всички барieri по отношение премахване спънките за ръста на раждаемостта в системата са премаханати. Интересни са и данните за отрасловата структура на заетите в материалното производство на 1000 души от населението. За 1981 г. на 1000 души от населението в селищната система 62 на сто са били ангажирани в материалното производство, 17 на сто в селскостопанска дейност и 21% от населението на 1000 души е било ангажирано в непроизводствената сфера. Сега Тетевенската селищна система предлага на един жител по 15,8 квадратни метра жилищна площ. По този показател системата е на предпоследното място между десетте селищни системи в окръга.

По структурата на стопанството си Тетевенската селищна система е промишлено-аграрна. Това добре личи от съотношението на промишлеността и селското стопанство при формиране на чистата продукция, която дава системата. То е 81,8 към 18, 2 в полза на промишлеността за 1983 г. През 1983 г. промишлеността е произвела продукция, възлизаща на 85 мил. лв. и тя представлява 8,9% от тази на Ловешки окръг. В сравнение с 1970 г. обемът на произведената промишлена продукция в системата е нараснал 3,8 пъти. По-голямата част от промишлеността е съсредоточена в Тетевен: дървообработваща, машиностроителна, текстилна, хранително-вкусова, четкарска и други. Полагат се усилия промишленото производство да се разпростре равномерно върху територията на цялата селищна система. В почти всички кметства, влизайщи в системата, работят цехове и промишлени предприятия, осигуряващи работа на населението, и по такъв начин се съдействува за регулиране процесите на урбанизацията.

Основен структуроопределящ подотрасъл е машиностроенето, представено със завода за микродвигатели „Елпром“, който дава приблизително 25% от обема на промишлеността в системата. Заводът е рожба изцяло на народната власт и дружбата ни със СССР. Създаден на 1. I. 1966 г. като спомагателно предприятие на завод „Елпром“ в Ловеч, през 1968 г. заводът се обособява като самостоятелно производствено предприятие. Сега близо 35% от произведената продукция е за износ. Произвежданите агрегати по лиценз на японската фирма „Саньо“ за нуждите на завод „Антон Иванов“ в София са с оценка „К“. Ежегодно завод „Елпром“ дава 18,5% от обема на електротехническата промишленост в окръга. Заводът за радиотехническа мебел „Иван Туйков“ е специализирано предприятие в системата на ДСО „Респром“ за производството на мебели от тип на кутии за телевизори, радиоапарати, грамофони и др. Благодаря

ние на високата степен на механизация и поточност в работата трудът на работниците е значително улеснен, което го прави по-продуктивен и по-ефективен. Продукцията на завода е кооперирана със завода за телевизорна и радиотехническа апаратура във Велико Търново, със софийския завод „Ворошилов“ и този в Благоевград за производството на специално обзавеждане за звукови зали в училищата.

Дървообработващата промишленост е представена от ДК „Петър Абаджиев“, който дава 25,7% от фасонираните дървени материали и шперплата на Ловешки окръг. Използват се за преработка предимно местни суровини, главно широколистна и иглолистна дървесина, доставена от трите горски стопанства на територията на селищната система, а така също и от други горски стопанства от страната и Коми АССР. Основно място в шперплатното производство, което дава комбинатът „П. Абаджиев“, се пада на завода „Капитан Войновски“ в с. Черни Вит. За оползотворяване на дървесните отпадъци от производствената дейност към ДК „Абаджиев“ през 1962 г. беше пуснат в редовна експлоатация специализиран цех за производството на плочи от дървесни частици с годишен капацитет 30 000 куб. м, за задоволяване нуждите на мебелната и строителната промишленост в окръга и страната.

Важно значение има и специализираното предприятие „Пенка Михайлова“ за производството на четки от естествена и изкуствена четина. Засега то е единственото специализирано предприятие в страната. Производствената му дейност е високомеханизирана. Това дава отражение върху качеството на произвежданата продукция и тя е конкурентноспособна. Производството на предприятието е много разнообразно по асортимент. Произвеждат се около 220 вида четки с различно предназначение. Една част от тях се изнасят за някои от страните на Африка и отчасти за страните—членки на СИВ. Фабриката за памучни тъкани „Тетевянка“ участва със 17% при формиране обема на текстилната промишленост в окръга. Значително се разшири и диапазонът на услугите, които извършва специализираното предприятие „Девети септември“ в града, а така също и асортиментът на готовите изделия, които се изработват в цеховете му. В резбарския цех на предприятието работят над 60 майстори специалисти в художествената резба, които възстановяват славата на тетевенската резбарска школа. Продукцията на този цех представлява широка гама от резбовани сувенири и резбовани изделия за битово обзавеждане.

АПК „Георги Бенковски“ организира и ръководи селскостопанската производствена дейност в цялата селищна система. Той стопанисва над 895 228 декара земя, от която 158 967 декара е обработваема. Подразделенията на комплекса през 1983 г. са дали 23,8% от обема на малиновата продукция в окръга, а така също и 45,6% от произведените картофи и 11,4% от продукцията на сини сливи в

окръга. Транспортните услуги в селищната система се извършват от едно смесено автостопанство. То е важен ускорител на интензивното развитие на икономиката в селищната система. Ежегодно автомобилите му превозват над 2 980 000 тона различни товари, предимно суровини за нуждите на производствените предприятия и готови продукти. Годишно над 5 700 000 пътници ползват услугите на автобусния градски и междуселищен транспорт. Колективът на автостопанството е инициатор на движението с икономисано гориво да се работи един месец в годината и вече много години наред изпълнява тази инициатива, която е с голямо икономическо значение и ефект за цялата страна. Добре е изградена шосейната мрежа в системата. С центъра на системата Тетевен са свързани всички селища. Всеки ден се осъществява по няколко пъти автобусна връзка между тях и центъра. В момента се изгражда пътят от курорта Рибарица през Васильовска планина към курорта Шипково — с. Шипково — гр. Троян. Той ще има голямо значение за по-нататъшното развитие на транспортните връзки на селищната система.

В Тетевенската селищна система добре е развито курортното дело. Съгласно специалното постановление на Министерския съвет за определяне националните курорти Тетевен е обявен за курорт с национално значение. Той разполага с добре изградена и поддържана високопланинска курортно-туристическа база и база за организирана курортна дейност в ниската част на селищната система. През последните години като първокласни курортни ядра в системата се развиват селищата Рибарица, Черни Вит, Васильово, Гложене и др. По всяко време на годината туристите и любителите на природните красоти и забележителности могат да ползват услугите на високопланинските хижи „Вежен“, която може при нужда да даде подслон на повече от 200 души, „Георги Бенковски“ за 60, „Момина поляна“ също за 60 души, но в момента се преустройва и ще се увеличи капацитетът ѝ.

Туристическият дом и туристическата спалня в Тетевен са с над 100 легла. Новоизградената спортно-възстановителна база на завод „Елпром“ в района на Чернивитския балкан и тази на ДК „Абаджиев“, която е пред завършване, ще позволят да се оформи в този район един прекрасен с модерната си база спортно-туристически комплекс, който ще разполага с над 300 легла и ще предлага отлични условия за отдиш и почивка. По линия на СТК „Балкантурист“ Тетевен е един от каналите, по който се движат чужденци туристи, посещаващи нашата страна и пътуващи с каруци. В непосредствена близост до града е изградена модерна покрита и открита спортна база за практикуване на всички спортове. Полагат се усилия да се реши успешно и въпросът с базата, необходима за краткотрайния отдиш на трудещите се от селищната система. Ежегодно Тетевен и общо селищната система се посещават от над 10 000 души

почиващи по организиран път и идващи по частен път неорганизирано.

Най-важният административен, стопански, културен и транспортен център на системата е Тетевен. Той е едно типично долино селище, разположено по двата бряга на р. Бели Вит. Ограден от всички страни с планински хребети, над които се открояват върховете „Трескавец“, „Острец“, „Червен“, „Хайдушка поляна“ и „Равни камък“. Те са оформили една гледка, която с основание е предизвикала възхищението на народния поет Иван Вазов: „Ако не бях дошъл в Тетевен, щях да остана чужденец на майка България. Ходил съм и в Швейцария, но такава красота не съм виждал“.

През годините на капитализма Тетевен споделя съдбата на всички малки планински градове в нашата страна и изостава по пътя на своето икономическо и културно развитие. В годините на народната власт в развитието му настъпва истински разцвет. Сега в училищата в града и селищната система се учат над 4000 младежи и девойки, което показва, че от всеки седем човека един се учи. Библиотеката на образцовото народно читалище „Съгласие“ съхранява и предоставя за ползуване над 82 000 тома различна ценна художествена, техническа и друга литература. Профсъюзният дом на културата в града с организираната и провеждана идейно-политическа, естетическа и друга дейност с трудовите колективи от общината е национален първенец. А самодейните колективи на читалищата в селата Рибарица, Черни Вит, Галата, Глогово, Бабинци са лауреати от републиканските прегледи на художествената самодейност и развиват активна събирателска и културно-масова дейност за издирване, съхраняване и запазване богатото фолклорно наследство в общината.

Тетевенската селищна система предлага богат избор за познавателна излетно-туристическа дейност. На територията на системата е лобното място на организатора на Априлското въстание Георги Бенковски, пещерата, дала му подслон в последните дни от живота му. Гложенският манастир и партизанската база „Топилище“. Богати са експозициите на музейните сбирки в Тетевен, с. Голям Извор, с. Гложене. По долината на р. Козница е лобното място на секретаря на Ботевата чета Сава Младенов. Маркиран е пътят, по който са минали руските войски, освободители на Тетевен от османско иго, с величествен паметен знак и още много други забележителности предлагат възможности за познавателна дейност.

За съвсем кратък срок в селищната система израснаха стотици нови кокетни жилищни сгради, нови жилищни комплекси, културно административни сгради и др. Тетевен и цялата селищна система измениха своя облик и сега изпълняват подчертано промишлено-курортни функции.

THE TETEVEN SETTLEMENT SYSTEM

Ivan Mitev

S u m m a r y

The Teteven settlement system occupies an important place in the economy of the Lovetch district; particularly with its forestry enterprise, wood-working, machinebuilding and recreation activities. The natural, demographic, economic and social conditions are analysed, and their importance for the development of the town of Teteven and its settlement system is pointed out. This system includes 22 settlements.